

The Analysis of Enigma in Kurdish (Sorani) Dialect

Sayyed Ahmad Parsa *¹

Research background

Aladdin Sajjadi (1978) has devoted five pages to enigma in his book *Kurdish Literary Texts* and while giving a short definition of Chistan, he has also briefly explained 14 Sorani Kurdish Chistans. Ayubian Markazi (1982) has published 377 Sorani Kurdish enigmas with their answers. Afkhani (1982) has a book entitled *Awa chiya?* (What is it?) on the same subject. Ahmadi Dehgolani (1989) published 1001 Kurdish enigmas and riddles in a book of the same name.

Discussion

Sorani Kurdish uncles are divided into three categories in terms of shape: the first category, which is the most common, mentions the characteristics of a phenomenon, and the other side must guess that phenomenon from these characteristics as observed in the following example:

Asl'i la šax-āna rezq-i la mal-ana, ø ʔāw-i la čom-ān-a

it is translated as: the primary ingredients of a soup are from the mountains, the food of the people of the houses, its water is from the river. Answer: The soup is local. Because this type of soup is made from vegetables and water and plants, they bring it from the mountains and its water comes from streams or springs which is the food of the family.

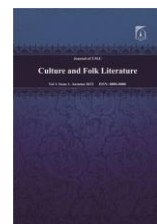
The enigma has the following features:

Received: 07/02/2022

Accepted: 23/05/2022

* Corresponding Author's E-mail:
a.parsa@uok.ac.ir

1. Professor of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.
<http://www.orcid.org/0000-0002-4711-4713>

1. Every enigma is composed of two parts: the presence and suspension, or absence of the text. The first part includes the presence of the text, which includes the description of the requested item, and the second part, which is the suspended part of the text or the hidden part, can be identified by the signs and characteristics of the first part. The following features, except for item twelve, which consider the whole of the thing, are all related to the presence of the text.

2. The first part consists of one or more sentences.

3. The sentence or sentences of the first part are questions or news. It seems we can consider the deleted question "What is it?" For enigma that are newsworthy.

4. The enigmas are in two forms, poetic or prose.

5. Poetic enigmas have one of syllabic rhythms or prosodic.

6. The syllabic rhythmic enigmas are divided into short paragraphs of equal syllables and in them the stop or cut is also observed (Parsa, 2022, p. 167).

7. Rhythmic enigmas have rhymes at the end of the sections.

8. The features of the enigma are expressed in real, metaphorical, or a combination of the two (ibid., p. 175).

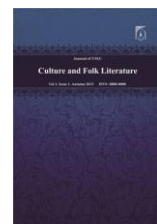
9. Sometimes descriptions, in pairs, form paradoxical images.

10. The descriptions used in the enigmas are literally simple and devoid of difficult vocabulary.

11. The adjectives in the enigmas in terms of rhetoric are all tangible.

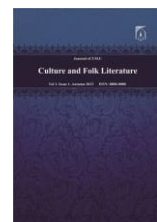
12. The enigma is an allusion of the described (Parsa, 2022, p. 170).

The answer to enigmas which belong to the missing part in the text is often tangible and seldom sensible.

Conclusion

Sorani Kurdish enigmas can be divided into three categories: enigma, pseudo-riddle, and riddle. The frequency of riddles is higher than other cases and more than 98% of the statistical population have been allocated to this study. This kind of riddle is a rhetorical allusion from the determined. The second type, is called pseudo-riddle. The structure is not ironic, it is just a simple news sentence that people have made using their linguistic ability and because of the structure and arrangement of words - which has not been heard before - and because it looks like a foreign language expressing it through riddles make the listener confused. The audience of the first and second types is mostly children and adolescents. The third type is a kind of riddle and it seems that their audience is all people, including young people and adults. The riddles are generally related to livestock and agricultural communities. Nearly 98% of riddles are tangible things that, due to the social context of their time of creation, are mostly related to nature, but with the advent of technology, items such as guns, samovars, glasses and the like have also been included in them. The subject of objects includes animals, plants and flowers, fruits and vegetables, means of life, body parts and spiritual matters such as God, prayer, Quran and the like, which spiritual matters have the least frequency. It seems that the reason for this should be sought in cases such as having an emotional view of people in the past, lifestyle and most importantly in their audience. This is because most of the audience are children and adolescents, and it is easier for them, especially children, to recognize sensory matters. On the other hand, in addition to the entertainment aspect, Chistan can also have an educational aspect for these people, and certainly the senses and thinking towards them are more in line with their age. On the other hand, in addition to the entertainment aspect, Chistan can also have an educational aspect for these people, and certainly the tangible cases

and thoughts about them are more in line with their age. In addition to entertainment, puzzles can play a good educational role among adolescents, increasing accuracy and focus in recognizing objects, testing intelligence, and enhancing memory. In addition, the enigma is a group game, and this strengthens the spirit of work and collective play in children, acquaints them with the rules of the game, and increases respect for the rights of others by following the rules of the game and observing the turn of others. It also strengthens responsibility in them. In addition, the collective nature of the game and its attractiveness are effective in reducing depression, and this can be a good platform for psychological and sociological research.

References

- Afkhami, A. (1968). *What is it?*, Bookan.
- Ahmadi Dehgolan, M. (1989). 1001 *Enigma and riddle*. Ahmadi.
- Ahmadi, A. (2010). *Kurdish Enigma and riddle*. College.
- Ayubian Markazi, S. O. (1982). *Come and learn what the Kurdish enigmas are?* Movafagh.
- Blockbashi, A. (2009). *Living in your own culture and looking at other cultures*. Gol Azin.
- Parsa, S. A. (2016). Analysis of Iranian folklore, relying on Kurdish oral literature. *Culture of Kurdistan*, 28, 11-22.
- Parsa, S. A. (2022). Rhetorical analysis of enigma in folklore. *Culture and folklore Literature*, 10(43), 161-182.
- Sajadi, A. (1978). *Texts of Kurdish literature*. Kurdish Information Group.
- Shohani, A. R. (1995). Classification of the subjectal of Kurdish enigmas. *Popular Culture and Literature*, 2(1), 135-158.
- Tafazli, A. (2015). *History of pre-Islamic Iranian literature* (edited by Zhaleh Amoozgar). Sokhan.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۰، شماره ۴۶، مهر و آبان ۱۴۰۱

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23454466.1401.10.46.1.0

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی)

سید احمد پارسا^{۱*}

(دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۸ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۲)

چکیده

موضوع پژوهش حاضر «تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی)» است. فراهم کردن زمینه آشنایی بیشتر نسل جوان با فرهنگ عامه، جلوگیری از ایجاد گسست بیشتر نسل جدید با فرهنگ بومی خود، بازشناخت جلوه‌های ادب شفاهی به‌ویژه چیستان و نقش آن در مطالعات علمی امروز از اهداف عام و بازشناخت چیستان‌های زبان کردی و تحلیل ساختار و محتوای آن از اهداف خاص این پژوهش محسوب می‌شوند. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شده و به روش تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل شده است. جامعه آماری پژوهش ۳۷۷ چیستان کردی است که به شیوه استقرای تام بررسی شده است. منبع مورد استفاده کتاب *هه‌ته‌له‌ی کوردی (چیستان کردی)* اثر عبیدالله ایوبیان مرکزی است. دلیل انتخاب این اثر، دانشگاهی بودن مؤلف، داشتن نگاه علمی در گردآوری چیستان، دقت نظر ایشان و تسلط بر فرهنگ عامه کردی است. نتایج بیانگر این است که چیستان‌های گوش کردی سورانی در سه گروه چیستان، شبه‌چیستان و معما قابل طبقه‌بندی

---

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان، کردستان، ایران (نویسنده مسئول).

*a.Parsa@uok.ac.ir

<http://www.orcid.org/0000-0002-4711-4713>

هستند که گروه اول بیشترین بسامد را دارند. چیستان‌های زبان کردی بیشتر محصول دوران کشاورزی است، اما با رواج مدرنیته تعدادی از امثال مربوط به تکنولوژی نیز دیده می‌شود. همچنین نتیجه بیانگر اشتراک برخی از چیستان‌ها با چیستان‌های زبان فارسی است، اما برخی از ویژگی‌ها نیز ویژه زبان کردی است که شناخت آن‌ها به درک بهتری از این چیستان‌ها می‌انجامد.

واژه‌های کلیدی: ادب عامه، زبان کردی، گویش سورانی، چیستان.

۱. مقدمه

روند رو به رشد مدرنیسم در ایران، تغییر شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، رشد و تنوع روزافزون تکنولوژی، پیدایش اینترنت، اینستاگرام، واتساپ، تلگرام و دیگر موارد مربوط به فضای مجازی روزبه‌روز فرهنگ عامه را بیشتر به ستیزه طلبیده است. گسست روزافزون نسل جوان با مسائل فرهنگی جامعه خود، به‌ویژه فرهنگ عامه، پیدایش این تصور که ادب عامه مربوط به انسان‌های بی‌سواد است، در کنار عامیانه خواندن ادب شفاهی، فرهنگ و ادب عامه را با خطر زوال روبه‌رو کرده است. «سازمان فرهنگی یونسکو با درک ضرورت حفظ و احیای این گنجینه با ارزش در چندین بیانیه، از جمله در پنجمین کنفرانس بین‌المللی خود در نوامبر ۱۹۸۹ میلادی بر پاس‌داشت فولکلور تأکید کرده است» (پارسا، ۱۳۹۷، ص. ۱۲).

پژوهش حاضر در این راستا به تحلیل و بررسی یکی از گونه‌های ادب عامه (چیستان) در زبان کردی می‌پردازد. فراهم کردن زمینه آشنایی نسل جدید با فرهنگ عامه، جلوگیری از گسست بیشتر نسل جوان با فرهنگ بومی خود، بازشناخت جلوه‌های ادب عامه به‌ویژه چیستان از اهداف عام و تحلیل و ساختار چیستان‌های کردی از اهداف خاص این پژوهش است. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است.

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده و به صورت تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل شده است. جامعه آماری این پژوهش ۳۷۷ چیستان کردی است که به صورت استقرای تام بررسی شده است. منبع مورد استفاده کتاب *هه‌ته‌له‌ی کوردی* (چیستان کردی)، تألیف عیدالله ایوبیان مرکزی است. دلیل برگزیدن این کتاب را می‌توان در موارد زیر دانست که آن را از آثار مشابه متمایز کرده است:

۱. مؤلف از استادان دانشگاه تبریز بوده و به روش پژوهش اشراف کامل دارد.

۲. مؤلف از پژوهشگران ادب عامه است.

۳. دقت نظر و تیزبینی او در گردآوری چیستان‌ها.

۲. مبانی نظری

چیستان در اصل نوعی بازی زبانی جمعی است که به منظور سرگرمی، سنجش هوش، بالا بردن ضریب دقت و تمرکز بر شناخت چیزها از روی صفات آن‌ها، تقویت هوش و دیگر موارد این چنینی به کار می‌رود.

چیستان را در گویش‌های مختلف زبان کردی به نام‌های تشتانوک در کردی کرمانجی (فروزش، ۱۳۹۹)، چه‌وچه در کردی ایلامی (شوهانی، ۱۳۹۳، ص. ۱۴۱)، مه‌ته‌ل (سجادی، ۱۹۷۸، ص. ۱۶۳)، مه‌ته‌ل، مه‌ته‌لوک و مه‌ته‌لوکه (شرفکندی، ۱۳۸۵، ص. ۸۲۲)، هه‌ته‌له (ایوبیان مرکزی، ۱۳۶۱، ص. ۳) نام می‌برند. فرهنگ فارسی - کردی در مقابل واژه چیستان پانزده واژه را ذکر کرده است، اما مشخص نکرده این واژه‌ها مربوط به کدام منطقه یا گویش کردی هستند. این واژه‌ها عبارت‌اند از: مه‌ته‌لوک، مه‌ته‌ل، قه‌وسه‌ل، چمام، چمامک، له‌غه‌ز، لوتەر، فروسه‌له، فیشارده، تشتانوک، لیچار، شتیکانی، مامک، قاف، په‌رده‌ک (مردوخ روحانی، ۱۳۸۸، صص. ۴۶۶-۴۶۷).

بیشتر پژوهشگران ادب عامه، چیستان را از نظر لغوی واژه مرگبی می‌دانند که از جمله «چیست آن؟» درست شده است. قدیم‌ترین دیدگاه را در این زمینه از مؤلف *المعجم فی معاییر اشعار العجم می‌بینیم*: «لغز آن است که از معانی‌ای از معانی در کسوت عبارتی مشکل مشابه به طریق سؤال پرسند و از این جهت در خراسان آن را چیستان خوانند» (الرازی، ۱۳۷۳، ص. ۳۶۴). این دیدگاه از سوی پژوهشگران دیگر هم با اشاره به این نقل قول یا بدون آن تکرار شده است (رک. ایوبیان، ۱۳۶۱، ص. ۳؛ بلوکباشی، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۰؛ تمیم‌داری، ۱۳۹۶، ص. ۸۳؛ ذوالفقاری، ۱۳۹۲، ص. ۹۶؛ شوهانی، ۱۳۹۳، ص. ۱۳۶). به نظر می‌رسد این تعریف دارای اشکال است، زیرا همه چیستان‌ها سؤالی نیستند، بلکه برخی از آن‌ها به صورت جمله خبری هستند. مگر این که برای سؤال مقدر محذوفی در نظر بگیریم؛ برای نمونه تمامی چیستان‌های جامعه آماری این پژوهش از نوع خبری هستند و حتی یک مورد هم با ساختار پرسشی مشاهده نشد. یکی از پژوهشگران ادب عامه افغانستان دیدگاه دیگری دارد که درخور تأمل است. به نظر او چیستان جمع واژه اوستایی «چیستا» به معنی دانش و معرفت است (شعور به نقل از جعفری (قنواتی)، ۱۳۹۴، ص. ۳۸۷). چیستان از نظر اصطلاحی گونه‌ای بازی زبانی جمعی است که در آن کسی ویژگی‌های چیزی را در قالب جملات خبری یا پرسشی به صورت منظوم یا منثور مطرح می‌کند و از طرف مقابل می‌خواهد با توجه به این ویژگی‌ها، این مورد را بشناسد و بتواند نام آن را بیان کند.

نوع منظوم چیستان در دو وزن هجایی و عروضی است. چیستان‌های دارای وزن هجایی مربوط به زبان شفاهی هستند و قدمت بیشتری دارند. این چیستان‌ها به بندهای کوتاه چندهجایی متساوی و اغلب مقفا تقسیم می‌شوند که در آن‌ها وقف یا برش نیز رعایت می‌شود. از این رو، به نظر می‌رسد این نوع چیستان، همانند امثال موزون هجایی،

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

بازمانده شعر هجایی پیش از اسلام باشند، زیرا ویژگی‌هایی را که در این زمینه برای امثال فارسی ذکر کرده‌اند، درباره این نوع از چیستان نیز صدق می‌کند (رک. صفا، ۱۳۶۳، ص. ۳۱). نوع دیگر چیستان دارای وزن عروضی است که ساخته دست شاعران است و اغلب در کتب بلاغی در قسمت بدیع تحت عنوان لغز به آن اشاره شده است. کهن‌ترین چیستان‌های مکتوب ایرانی، چیستان‌های مطرح‌شده در رساله «یوشت فریان و آخت» است که به زبان پهلوی نوشته شده است (تفضلی، ۱۳۹۳، صص. ۲۵۱-۲۵۵). در شاهنامه فردوسی نیز هنگام آزمودن زال از سوی موبدان، شاهد پرسش‌هایی چیستان‌وار هستیم (رک. فردوسی، ۱۳۸۶، ج. ۱/ صص. ۲۴۷-۲۵۰) و همین مسئله نظریه شعور را مبنی بر این‌که چیستان را جمع چیستای اوستایی به معنی دانش و معرفت بدانیم، تقویت می‌کند.

۳. ویژگی‌های چیستان

۱. هر چیستان از دو قسمت حضور و تعلیق یا غیاب متن، تشکیل شده است. بخش اول، حضور متن را شامل می‌شود که توصیف مورد خواسته‌شده را دربر می‌گیرد و قسمت دوم که بخش تعلیق متن یا بخش پنهان است، از روی نشانه‌ها و ویژگی‌های قسمت اول قابل شناسایی است. ویژگی‌های زیر جز مورد دوازده که کلیت چیستان را مد نظر دارد، همگی مربوط به بخش حضور متن هستند.
۲. بخش اول از یک یا چند جمله تشکیل شده است.
۳. جمله یا جملات بخش اول سؤالی یا خبری هستند. به نظر می‌رسد بتوان سؤال مقدر «آن چیست؟» را برای چیستان‌هایی که به صورت خبری هستند، در نظر گرفت.
۴. «چیستان‌ها به دو شکل منظوم یا مثنوی هستند.
۵. چیستان‌های منظوم دارای یکی از دو وزن هجایی یا عروضی هستند.

۶. چیستان‌های دارای وزن هجایی به بندهای کوتاه چندهجایی متساوی تقسیم می‌شوند و در آن‌ها توقف یا برش نیز رعایت می‌شود» (پارسا، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۷).
۷. چیستان‌های منظوم در آخر برش‌ها دارای قافیه هستند.
۸. ویژگی‌های چیستان به شکل‌های حقیقی، استعاری یا آمیزه‌ای از این دو بیان می‌شوند (همان، ص. ۱۷۵).
۹. گاه توصیفات دو به دو تصویری پارادوکسی را تشکیل می‌دهند.
۱۰. توصیفات به‌کاررفته از نظر لفظی ساده و فاقد واژگان دشوار هستند.
۱۱. توصیفات همگی از نوع محسوس‌اند.
۱۲. چیستان از نظر بلاغی کنایه از موصوف است (پارسا، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۰).
- پاسخ چیستان که مربوط به قسمت غایب متن است، اغلب امور محسوس و به‌ندرت امور معقول را دربر می‌گیرد.
- ذوالفقاری (۱۳۹۲، ص. ۱۰۱) علاوه‌بر سادگی و کوتاهی، مواردی چون نداشتن سازنده مشخص، روایت‌های مختلف و بازتولید شکل‌های تازه را نیز به‌عنوان ویژگی‌های چیستان برشمرده است.

۴. پیشینه تحقیق

علاءالدین سجادی (۱۹۷۸) در کتاب *ده‌قه‌کانی نه‌ده‌بی کوردی* (متن‌های ادب کردی)، پنج صفحه را به چیستان اختصاص داده و در آن، ضمن تعریفی کوتاه از چیستان، چهارده چیستان کردی سورانی را هم به اختصار توضیح داده است. ایوبیان مرکزی (۱۳۶۱ ش) ۳۷۷ چیستان کردی سورانی را با پاسخ‌های آن‌ها منتشر کرده است. افخمی (۱۳۴۷ ش) کتابی با عنوان *نه‌و چیه؟ (آن چیست)* درباره چیستان منتشر کرده است. احمدی دهگلانی (۱۳۶۸) ۱۰۰۱ چیستان و معمای کردی را در کتابی به همین نام

منتشر کرد. کسان دیگری نیز چون هشیار نوری لک (۲۰۰۹ م)، صدرالدین نورالدین (۲۰۰۵ م)، کتاب‌هایی حاوی چیستان‌های کردی منتشر کرده‌اند. پایانی (۱۳۸۵) در فرهنگ‌نگی زاره‌کی موکریان (فرهنگ شفاهی مکریان) چیستان‌هایی را در کنار موارد دیگر ادب شفاهی ذکر کرده است. احمدی (۱۳۸۹) کتابی با عنوان فرهنگ چیستان و معمای کردی منتشر کرده که بخشی را نیز به زبان‌گیره‌های کردی اختصاص داده است. موارد یادشده جز متن کوتاه سجادی (۱۹۷۸) همگی گردآوری هستند. البته گاه کسانی مانند احمدی در مقدمه کتاب خود کوشیده‌اند به معرفی چیستان نیز تا حدودی پردازند. علیرضا شوهانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «طبقه‌بندی موضوعی چیستان‌های عامیانه کردی»، چیستان‌های منطقه ایلام را از نظر موضوعی طبقه‌بندی کرده است. کریم‌پور (۱۳۹۴) چیستان‌های گویش کلهری را با عنوان چیستان در ادبیات کردی کلهری منتشر کرده است. موزونی (۱۳۹۶)، شاعر، نویسنده و پژوهشگر کرد، نیز در کتابی با نام چل تاق نیم تاق: پژوهشی پیرامون چیستان‌های بومی استان کرمانشاه، به تحلیل و بررسی چیستان‌های استان کرمانشاه پرداخته است. گفتنی است موزونی نام این کتاب را از چیستانی به همین نام برگرفته است. فروزش (۱۳۹۹) چیستان‌های کردان خراسان را که به گویش کرمانجی است، در کتابی با عنوان تشتانوک منتشر کرده است.

۵. تجزیه و تحلیل

چیستان‌های کردی سورانی از نظر فرم سه دسته‌اند: دسته اول که بیشترین مورد را به خود اختصاص می‌دهند، به ذکر ویژگی‌های یک پدیده می‌پردازند و طرف مقابل باید از روی این ویژگی‌ها، آن پدیده را حدس بزند.

– نه‌سلی له شاخانه، رزقی له مالانه، ناوی له چومانه

As'fi la šax-āna rezq-i la māl-āna, ø ?āw-i la čom-ān-a

برگردان: یعنی اصلش از کوه‌هاست، خوراک مردم در خانه‌هاست، آبش از آب رودخانه است.

جواب: آش.

زیرا آش از گیاه و آب درست می‌شود، گیاهش را از کوه‌ها و آب آن را از رودخانه یا چشمه می‌آورند و خوراک مردم در منازل است. این چستان از سه قسمت موزون تشکیل شده است، هر قسمت دارای وقف یا برش است و از شش هجا درست شده است. واژگان شاخانه، مالانه و چومانه حکم قافیه را دارند، هرچند در هر سه واژه حرف روی یکسان نیست و تنها حرف «انه» نقش موسیقی کناری را برعهده گرفته و موجب شده این واژگان بتوانند جای قافیه را پر کنند.

- به‌حری دوو ره‌نگه

Baher-y du řang-a

برگردان: دریای دو رنگ.

جواب: تخم‌مرغ که منظور از دو رنگ آن، اشاره به زرده و سفیده تخم‌مرغ است. برخی از چستان‌ها ممکن است بین زبان‌ها و گویش‌های مختلف ایرانی مشترک باشند، چستان بالا از جمله این موارد است. این امر می‌تواند بر اثر مراودات فرهنگی یا اخذ آن از منبع مشترکی باشد.

- دار له داری، په‌تک هه‌وساری، ئاسن له زاری

Dār la dār-i patek havsār-y ?āsen la zary

برگردان: چوب بالای چوب دیگر است، نخ‌ی افسارش است و آهن در دهن دارد.

جواب: دوک نخ‌ریسی.

در این چستان، شکل ظاهری دوک نخ‌ریسی مدنظر است و به‌صورت استعاری آن را اسبی درنظر گرفته‌اند که افسارش نخ و لگامش آهن است و منظور از لگام فلز

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

خمیده بالای دوک است که وسط دایره چوبی دوک نصب شده و نخ را از آن می گذرانند.

- صندوق سوله یمان، تیدایه پیر و جوان

Senduq-y solaymān, teydāya pir-u jowan

برگردان: صندوق سلیمان است، پیر و جوان در آن است.

جواب: قبر.

- عاسمانی چه رمین، پلیکانی ئاسن، پیدا وه سه رکه وتین.

Ṕāsmān-y čarm-in, plikan-i Ṕāsen, peydā we-sār kawtin

برگردان: آسمانی از چرم (منظور ارتفاع آن است)، پله ای آهنین که از آن بالا رفتیم.

جواب: زین اسب که در آن منظور از آسمان چرمی، قسمت بالای زین و منظور از

پله آهنی، رکاب اسب است که برای سوار شدن روی زین ناگزیر باید پا را داخل

رکاب گذاشت.

چیستانها در دو شکل خبری و پرسشی بیان می شوند.

نکته جالب توجه این که در جامعه آماری این پژوهش، هیچ چیستانی که به صورت

پرسشی باشد، یافت نشد. اما به نظر می رسد بتوان جمله پرسشی «آن چیست» را

به صورت مقدر برای آن در نظر گرفت. البته این مسئله به معنی نبود چیستانهای

پرسشی در گویش های دیگر کردی و حتی گویش مکیانی نیز، نیست؛ برای نمونه در

گویش اردلانی چیستانهایی به شکل پرسشی نیز وجود دارد:

- ئه وه چیه تا نه یته ته وق سه ریا کار ناکا؟ (احمدی، ۱۳۸۹، ص. ۴۰)

Ṕawa čī-ya tā nayta tawq sar-yā kār nāka

برگردان: آن چیست تا بر سرش نزن عمل نمی کند؟

جواب: میخ.

این نوع چیستان (نوع اول)، بیشتر موارد مربوط به جامعه آماری این پژوهش را شامل می‌شود.

نوع دوم چیستان‌های کردی که تعداد انگشت‌شماری را دربرمی‌گیرد، هیچ ویژگی یا صفتی را بیان نمی‌کند، بلکه صرفاً جمله‌ای خبری است که شنونده را به اندیشیدن درباره آن وامی‌دارد. درواقع معنی این نوع چیستان پاسخی خارج از خود متن نیست، بلکه با دقت در معنی همان جمله خبری به دست می‌آید و چون همراه دیگر چیستان‌ها مطرح می‌شود، شنونده می‌کوشد همانند بقیه چیستان‌ها در جست‌وجوی پاسخی در خارج از چیستان باشد؛ به عبارت دیگر، تصور می‌کند جمله گفته شده همانند دیگر چیستان‌ها لابد یکی از ویژگی‌های موصوف محذوف است؛ مانند: کا چوو ما دانی

Kā ču mā dān-y

برگردان: یعنی کاه رفت و دانه باقی ماند؛ این جمله درحقیقت به «به باد دادن گندم بعد از خرمن کوبی» اشاره دارد که در آن با وسیله‌ای که در کردی به آن «شَن» (šan) می‌گویند و شبیه یک چنگال بسیار بزرگ است. گندم و کاه را در مواقعی که اندکی باد می‌وزد، به هوا پرتاب می‌کنند، کاه که سبک‌تر است، بر اثر وزش باد در قسمتی دورتر از زمین فرود می‌آید و گندم که سنگین‌تر است، به زمین می‌افتد. درواقع باد دادن گندم خرمن‌کوبی شده برای جدا کردن دانه‌های گندم از کاه است و جمله‌ای که بیان می‌شود، جمله‌ای خبری است که خبر جدا شدن کاه را از گندم یا درواقع پایان باد دادن گندم را در سر خرمن اعلام می‌کند، اما ساختار جمله به صورتی است که به آسانی معنی آن فهمیده نمی‌شود و چون در بین چیستان‌های دیگر بیان می‌شود، فرد را دچار اشتباه می‌کند و به تصور این‌که این هم ویژگی‌های شیئی است، به معنی خود جمله توجه نمی‌کند، به ویژه این‌که علی‌رغم درست بودن ساختار و معنای جمله، بیان آن معمول

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

نیست و معمولاً این جمله را به کار نمی‌برند، اما گوینده با استفاده از توانش زبانی توانسته آن را بسازد.

- لهب تهر و دونه، بی تهر و شینه

Lab tař-u du-na, by tař-u řin-a

برگردان: لب تر و دوتاست و درخت بید هم تر و سبز است.

این دو جمله، درحقیقت دو جمله خبری است که در آن هیچ معمایی وجود ندارد. به عبارت دیگر در این گونه چیستان، با بخش غیاب چیستان روبه‌رو نیستیم. نهاد و گزاره هردو در متن حضور دارند و جمله هم از دید منطقی خبر صدق است، زیرا هر انسانی دو لب دارد و لب هم معمولاً خشک نیست. شاخه درخت بید هم تر و سبز است.

یا: بی تهر و تاله: Bi tař-u tāł-a یعنی [برگ] درخت بید تر و تلخ است. از این نوع

چیستان، تنها این سه مورد در جامعه آماری این پژوهش موجود بود.

نوع سومی نیز از چیستان در زبان کردی وجود دارد که حالت طرح مسئله دارد و به نظر می‌رسد بیشتر برای بزرگسالان ساخته شده باشد؛ مانند: مردی گوسفندی، گرگی و دسته‌ای علف سبز و تازه همراه داشت، به رودخانه‌ای رسید که قایق کوچکی آنجا بود، مرد باید هر بار تنها یکی از این‌ها (گرگ، گوسفند و دسته علف سبز و تازه) را به آن طرف رودخانه ببرد، او چگونه می‌تواند این کار را انجام دهد و هر سه را سالم به طرف دیگر رودخانه برساند. که در پاسخ باید گفت: آن مرد باید گوسفند را اول با خود سوار قایق کند، چون گرگ که علف نمی‌خورد، در بازگشت، گرگ را به طرف دیگر رودخانه ببرد و گوسفند را برگرداند، این بار، علف را ببرد و بار سوم دوباره گوسفند را با خود ببرد.

این گونه چیستان که بهتر است آن‌ها را معماً یا مسئله بنامیم، مربوط به دوران دام‌پروری است، گرگ، گوسفند و دسته علف، مؤید این مسئله هستند. با توجه به تعریف چیستان در این پژوهش می‌توان نوع اول را چیستان و نوع دوم را شبه‌چیستان نامید، اما به نظر می‌رسد بهتر است نوع سوم را معماً بنامیم.

در جامعه آماری این پژوهش، تنها مورد زیر از نوع معماً یافت شد:

- بوم بژمیره ده‌بنه چنده؟ هه‌نه ۹ سینی، به‌سه‌ر هه‌ر سینی ۹ نان، له‌سه‌ر هه‌ر نان ۹ گفته،

له‌سه‌ر هه‌ر گفته ۹ کورپه، له‌سه‌ر هه‌ر کورپه ۹ فخره یا فخره‌له‌به‌ر؟

Bom bežmer-a dabena čand? hana No siny, ba sar har sini No nān, la sar har nān No kefta, la sar har kefta No korpa, la sar har korpa No faxra

برگردان: [این] را برایم حساب کن چند می‌شود؟ ۹ سینی داریم، روی هر سینی ۹

نان، روی هر نان ۹ گفته، کنار هر گفته ۹ بچه، که هر کدام ۹ فخره (احتمالاً نوعی پارچه) بر سر دارند.

جواب: ۸۱ نان، ۷۲۹ گفته، ۶۵۶۱ بچه و ۵۴۰۴۱ فخره.

از نمونه چیستان‌های نوع دوم هم، تنها سه مورد یافت شد، بقیه موارد همه از نوع

اول هستند. از نظر ساختار دستوری همه چیستان‌ها بیش از یک جمله‌اند، حتی آن‌هایی

که به ظاهر یک جمله هستند؛ مانند:

- به‌حری دو ره‌نگه

Baher-y du řang-a

یعنی، دریایی دورنگ است که جواب آن تخم‌مرغ است و منظور از دورنگی سفیده

و زرده آن است. این چیستان به‌ظاهر از یک جمله تشکیل شده است، اما جمله مقدر

«آن چیست» را هم نباید در محاسبه از نظر دور داشت.

بخش حضور متن، گاه به شکل پارادوکس است، زیرا از دو وصف کاملاً متضاد

تشکیل شده است که هریک بخشی از توصیف، مورد غایب هستند.

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

مانند: پستی به‌رده، به‌رد نیبه، هیلکه ده‌کا مریشک نیبه.

Pešt-y bard-a bard niya, helka daka merišk niya

برگردان: پستش سنگ است و سنگ هم نیست، تخم می‌گذارد، اما مرغ نیست.

جواب: لاک‌پشت.

منظور از سنگ، در چیستان بالا، کاسهٔ پشت لاک‌پشت است و دو توصیف پستش

سنگ است و سنگ نیست، روی هم تصویری پارادوکسی تشکیل داده‌اند.

- سهر کونی بن تیژ

Sar kon-y ben tiž

برگردان: سرش سوراخ، تهش تیز

جواب: سوزن

- سی پیاو دانیشتون له مالیکی، دوویان باین، دوویان کورن

Se peyaw dāništ-un la māl'eky, du-yan bab-en du-yan kor-en

برگردان: سه مرد در خانه‌ای نشسته‌اند، دوتا پدرند و دوتا پسر.

جواب: پدر، فرزند و نوه.

۱-۵. موضوع چیستان‌های کردی سورانی

تحلیل مربوط به جامعه آماری این پژوهش نشان می‌دهد نزدیک به ۹۸ درصد جواب

چیستان‌ها، امور مادی و تنها دو درصد مربوط به امور معنوی هستند که به نظر می‌رسد

این دو درصد نیز از نظر زمانی نسبت به بقیه متأخر باشند.

جواب چیستان‌های کردی یا به عبارت دیگر کنایات عامه مطرح شده درگوش

سورانی عبارت‌اند از:

الف) نام میوه، خشکبار و سبزیجات: سنجد، خرما، انجیر، گردو، سیب، انگور، انار، هلو، زردآلو، ریواس، قارچ، پیاز، شنگ، توت، تمشک، هندوانه، کشمش، ذرت و ... که بسامد انار با توصیفات مختلف بیش از سایر موارد است؛ مانند:

- چل تاق، چل نیوتاق، چل کللی و چل هشت تاق.

Čel taq, čel niw taq, čel kelil u čel hašt taq.

برگردان: چهل رف، چهل نیم رف، چهل کلید و چهل هشت رف.

جواب: انار

- دام له دیوار، بوو به هه زار.

Dām la divar bu ba hazār

برگردان: به دیوارش زدم و به هزار قسمت تقسیم شد.

جواب: انار.

از میان میوه، خشکبار و سبزیجاتی که موضوع چیستانها قرار گرفته‌اند، جز خرما، بقیه محصول مناطق کردنشین به‌ویژه محل سکونت کردان سورانی است. به نظر می‌رسد دلیل افزونی بسامد انار نیز فراوانی آن در برخی از مناطق کردنشین و ماندگاری آن نسبت به میوه‌های است.

ب) نام جانداران: مار، لاک‌پشت، ماهی، مرغ، موش، باز، بز، گوسفند، استر، مادیان، کره اسب، غاز کوهی، زنبورعسل، مورچه، مگس حیوانات، سرگین‌گردان، قورباغه، خرچنگ، کنه، لک‌لک، خروس، زاغ، عقاب، حلزون، خارپشت، و کبوتر.

مانند:

- ههل نیشتوو له و گرده، جیقنه‌ی ده‌کا زور ورده، هیگجار به ده‌ست و برده

Hal'-ništu-wa law gerd-a, jiqna-y dakā zor word-a, hegjar ba dast-u berda

برگردان: بالای یک بلندی نشسته است، فضله‌اش بسیار ریز است، سرعت عملش

بسیار زیاد است.

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

جواب: عقاب.

ج) وسایل زندگی: چادر، چراغ، رختخواب، کرسی، جارو، مَشک، دستاس، دوک، کوزه، سبد، الک، داس، ساج، کفش، گاوآهن، چکش، حصیر نی، ترازو، سوزن، کلاه، شلوار، لگام، زین و ... .

- رهشی بهراز، دندوک ئالفهراز، چل گهزی کراس.

Raš-y barāz, denduk ?āl'qarāz, čel gaz-y kerās

برگردان: سیاه مانند گراز، نوک آن حلقه‌مانند، پیراهنش چهل گز.

جواب: سیاه‌چادر (عشایری).

د) تکنولوژی و جلوه‌های زندگی جدید: سماور، تفنگ، عینک، سماور زغالی،

گلوله تفنگ، گلوله توپ، چراغ نفتی، سیگار، پپ و ... .

- کوله‌وه‌ژی گیان کیشانی، دوست و دوژمن نازانی

Kol'awaž-y geyān-kešan-e dost-u dužmen nā-zān-e

برگردان: چوب بلند تنور است که جان افراد را می‌گیرد و دوست و دشمن هم

سرش نمی‌شود.

جواب: تفنگ.

«کوله‌وه‌ژ» به چوبی بلند می‌گویند که تنور را با آن به هم می‌زنند تا چوب‌هایی که

آتش نگرفته در معرض آتش قرار گیرد.

ه) اعضای بدن: چشم، بینی، گوش، زبان، دهان، دندان، موی سر و ... .

- که‌چه سواله‌تی به دیواره‌وه

Kača sowa'at-e ba diwār-awa

برگردان: تکه سفالی چسبیده به دیوار.

جواب: گوش.

(و) موارد معنوی: خداوند، نماز، قرآن، جان ستاندن.

- داریکم هه یه له نیو ناوه، پینج لکیان له خو ناوه، سیی له بهر نیسییه، دووی له بهر تاوه

Dār-ekem haya la new ?āw-a, penj lek-yān la xo nāwa, sey la bar neseyya,
du-y la bar taw-a

برگردان: درختی دارم داخل آب قرار دارد، پنج شاخه دارد، سه شاخه آن در سایه

است، و دو شاخه آن در آفتاب است.

جواب: نماز.

اشاره به زمان نمازهای پنج گانه است. سه شاخه زیر سایه نمازهای صبح، مغرب و

عشاست و دو شاخه زیر آفتاب مربوط به نمازهای ظهر و عصر است که خورشید در

آسمان است.

(ز) موارد متفرقه: اشعه خورشید، آتش، دهل، سورنا، تخم مرغ، باد و ...

- دهنگی هه یه، رهنگی نییه، فری ده دا دهستی نییه.

Dang-y haya řang-y niya, feři dadā dast-y niya

برگردان: صدا دارد، اما رنگ ندارد، اشیا را پرتاب می کند، ولی دست ندارد.

جواب: باد.

۶. نتیجه

چیستان‌های گویش کردی سورانی را می توان به سه دسته چیستان، شبه چیستان و معما

تقسیم کرد. بسامد چیستان‌ها بیش از دیگر موارد است و بیش از ۹۸ درصد جامعه

آماری این پژوهش را به خود اختصاص داده است. این نوع چیستان از نظر بلاغی کنایه

از موصوف است. نوع دوم که در این پژوهش شبه چیستان خوانده شده است، ساختار

کنایی ندارد و تنها جمله خبری ساده‌ای است که گویشوران زبان با استفاده از توانش

زبانی آن را ساخته‌اند و به دلیل ساختار و چینش واژگانی آن - که پیش تر شنیده نشده

است - همانند زبانی بیگانه می‌نمایاند و به کار بردن آن در کنار چیستان، شنونده را به اشتباه می‌اندازد. مخاطب نوع اول و دوم، بیشتر کودکان و نوجوانان هستند. گونه سوم نوعی معماست و به نظر می‌رسد مخاطب آن‌ها جوانان و بزرگسالان باشند. چیستان‌ها به‌طور کلی مربوط به جوامع دام‌پروری و کشاورزی هستند. نزدیک به ۹۸ درصد چیستان‌ها را امور محسوس تشکیل می‌دهند که با توجه به بافت اجتماعی زمان پیدایش آن‌ها، بیشتر، موارد مرتبط با طبیعت هستند، اما با پیدایش تکنولوژی مواردی مانند تفنگ، سماور، عینک و مواردی این چنینی نیز در آن‌ها وارد شده است. موضوع چیستان‌ها را جانوران، گیاهان و گل‌ها، میوه و سبزی، وسایل زندگی، اعضای بدن و موارد معنوی مانند خداوند، نماز، قرآن و مواردی از این دست را دربر می‌گیرد که کم‌ترین بسامد را دارند. به نظر می‌رسد دلیل این امر را بایستی در مواردی چون داشتن دید حسی مردم در گذشته، نوع زندگی آنان و از همه مهم‌تر در مخاطبان آنان جست‌وجو کرد، چون بیشتر مخاطبان چیستان‌ها را کودکان و نوجوانان تشکیل می‌دهند و تشخیص امور حسی برای آنان، به‌ویژه کودکان، ساده‌تر است. از طرف دیگر، چیستان علاوه بر جنبه سرگرمی می‌تواند جنبه آموزشی هم برای این افراد داشته باشد و مسلماً موارد حسی و اندیشیدن به آن‌ها بیشتر با سن و سال آنان سنخیت دارد. چیستان‌ها می‌توانند علاوه بر سرگرمی، افزایش دقت و تمرکز در شناخت اشیاء، هوش‌آزمایی و تقویت حافظه در بین نوجوانان نقش تربیتی خوبی ایفا کنند. علاوه بر این، این بازی دسته‌جمعی است و همین مسئله روحیه کار و بازی جمعی را در بچه‌ها تقویت می‌کند، آن‌ها را با قواعد بازی آشنا می‌سازد و احترام به حقوق دیگران را از طریق رعایت قواعد بازی و مراعات نوبت افراد دیگر افزایش می‌دهد و مسئولیت‌پذیری را نیز در آنان تقویت می‌کند. علاوه بر این، جمعی بودن بازی و جذابیت آن، در کاهش افسردگی

مؤثر است و همین مسئله می‌تواند بستر مناسبی برای پژوهش‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی باشد.

منابع

- احمدی، ا. (۱۳۸۹). فرهنگ‌نگی مه‌تله و لیچار کوردی (فرهنگ چیستان و معمای کردی) سنندج: کالج.
- احمدی دهگلان، م. (۱۳۶۸). ۱۰۰۱ چیستان و معمّا. سنندج: احمدی.
- افخمی، ا. (۱۳۴۷). نه‌وه چیه (آن چیست). بوکان.
- ایوبیان مرکزی، س. ع. (۱۳۶۱). وه‌ره لیبی فیر به هه‌ته‌له‌ی کوردی چیه؟ (بیا بیاموز چیستان کردی چیست؟). مهاباد: موفقی.
- بلوکباشی، ع. (۱۳۸۸). در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگ‌های دیگر نگرستن. تهران: گل آذین.
- پارسا، س. ا. (۱۳۹۷). واکاوی فولکلور ایران، با تکیه بر ادب شفاهی کردی. فرهنگ کردستان، دوره جدید، ۲۱، ۱۱-۲۲.
- پارسا، س. ا. (۱۴۰۱). تحلیل بلاغی چیستان در ادب عامه. فرهنگ و ادبیات عامه، ۴۳، ۱۶۱-۱۸۲.
- پایانی، ص. (۱۳۸۵). فرهنگ‌نگی زاره‌کی موکریان (فرهنگ شفاهی موکریان). مهاباد: هیوا.
- تفضلی، ا. (۱۳۷۵). تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام. به کوشش ژ. آموزگار. تهران: سخن.
- تمیم‌داری، ا. (۱۳۹۰). فرهنگ عامه. تهران: مهکامه.
- جعفری (قنواتی)، م. (۱۳۹۴). درآمدی بر فولکلور ایران. تهران: جامی.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). زبان و ادبیات عامه. تهران: سمت.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۲). ریخت‌شناسی چیستان‌های منظوم محلی. فرهنگ و ادب عامه، ۱، ۹۳-۱۱۶.

تحلیل و بررسی چیستان در زبان کردی (گوش سورانی) _____ سید احمد پارسا

- سجادی، ع. (۱۹۷۸). *ده‌قه‌کائی ئه‌ده‌بی کوردی*. بغداد: کوری زانیاری کورد.
- شرف‌کندی، ع. (۱۳۸۵). *فرهنگ کردی فارسی هه‌نبانه بورینه*. تهران: سروش.
- شوهانی، ع. (۱۳۹۳). *طبقه‌بندی موضوعی چیستان‌های عامیانه کردی*. *فرهنگ و ادبیات عامه*، ۴، ۱۳۵ - ۱۵۸.
- صدرالدین نورالدین، ا. (۲۰۰۵ م). *به‌ر کوتیکی مه‌ته‌لی فولکلوری کوردی*، هه‌ولیر: وه‌زاره‌تی روشنبیری.
- صفا، ذ. (۱۳۶۳). *گنجینه سخن*. تهران: امیرکبیر.
- فردوسی، ا. (۱۳۸۶). *شاهنامه*. به‌کوشش جلال خالقی مطلق. تهران.
- فروزش، ع. (۱۳۹۹). *تشتانوک*. خراسان شمالی: نشر بیژن یورد.
- قیس رازی، ش. (۱۳۷۳). *المعجم فی معاییر اشعار العجم*، به‌کوشش س. شمیسا. تهران: فردوس.
- کریم‌پور، ک. (۱۳۹۴). *چیستان در ادبیات کردی کلهری*. ناشر: مؤلف.
- مردوخ روحانی، م. (۱۳۸۸). *فرهنگ فارسی کردی دانشگاه کردستان*. سنندج: دانشگاه کردستان.
- موزونی، ر. (۱۳۹۶). *چل تاق، چل نیم تاق (پژوهشی پیرامون چیستان‌های بومی استان کرمانشاه)*. کرمانشاه: دیباچه.
- نوری لک، ه. (۲۰۰۹). *۱۵۰۰ مه‌ته‌لی کورده واری*. هه‌ولیر: چوار چرا.

References

- Afkhami, A. (1968). *What is it?*, Bookan.
- Ahmadi Dehgolan, M. (1989). *1001 Enigma and riddle*. Ahmadi.
- Ahmadi, A. (2010). *Kurdis Enigma and riddle*. College.
- Ayubian Markazi, S. O. (1982). *Come and learn what the Kurdish enigmas are?* Movafagh.
- Blockbashi, A. (2009). *Living in your own culture and looking at other cultures*. Gol Azin.
- Ferdowsi, A. (2008). *Shahnameh* (edited by Jalal Khaleghi Motlagh). Sokhan.

- Forouzeh, A. (2020). *Enigma*. Bijan Yurd Publishing.
- Jafari Qanavati, M. (2015). An introduction to Iranian folklore. Jami.
- Karimpour, K. (2015). *Enigma in Kalhori Kurdish literature*. Author.
- Marduk Rouhani, M. (2009). *Kurdish-Persian dictionary of university of Kurdistan*. University of Kurdistan.
- Mawzuni, R. (2017). *Forty shelves, forty and a half shelves (Research on native grasslands of Kermanshah province)*. Introduction.
- Nuri Lak, H. (2009). 1500 Kurdish enigma. Chowar Chera.
- Parsa, S. A. (2016). Analysis of Iranian folklore, relying on Kurdish oral literature. *Culture of Kurdistan*, 28, 11-22.
- Parsa, S. A. (2022). Rhetorical analysis of enigma in folklore. *Culture and folklore Literature*, 10(43), 161-182.
- Payaniani, P. (2006). *Mokrian oral culture*. Hiva.
- Qais Razi, Sh. (1995). The culture of criteria of Iranian poetry (edited by Sirus Shamisa). Ferdows Publishing.
- Sadraddin Nooruddin, A. (2005). *Kurdish folklore enigmas*. Ministry of Culture.
- Safa, Z. (1985). Treasure of speech. Nashramir Kabir.
- Sajadi, A. (1978). *Texts of Kurdish literature*. Kurdish Information Group.
- Sharafkandi, A. (2007). *Dictionary of Kurdish- Kurdish Hanbana Borina*. Soroush.
- Shohani, A. R. (1995). Classification of the subjectal of Kurdish enigmas. *Popular Culture and Literature*, 2(1), 135-158.
- Tafazli, A. (2015). History of pre-Islamic Iranian literature (edited by Zhaleh Amoozgar). Sokhan.
- Tamimdari, A. (2011). *Popular culture*. Mahkameh.
- Zolfaghari, H. (2013). Morphology of local poetic enigma. *Bi-Quarterly Journal of Popular Culture and Literature*, 1, 116-93
- Zolfaghari, H. (2016). Folk language and literature of Iran. Samt.